

Makalenin Geliş Tarihi: 11 Kasım 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 16 Aralık 2020

**TAŞRADADA MODERN ŞEHİR YÖNETİMİ PRATIĞİNİN DOĞUŞU:
UŞAK KAZASINDA BELEDİYECİLİK (1867-1909)***
THE EMERGENCE OF MODERN CITY GOVERNANCE PRACTICES IN THE COUNTRY:
MUNICIPALITIES IN UŞAK DISTRICT (1867-1909)

*Biray Çakmak***

Öz

Çalışma, doğrudan kaza belediyelerine odaklanan araştırmaların sınırlı sayıda olmasını dikkate alarak Uşak Kazası'nda belediyeciliği ele almaktadır. Çalışmada öncelikle kaza merkezi Uşak kasabasında ve nahiye merkezlerinde belediye dairelerinin kurulması ve kurumsal yapıları üzerinde durulmuştur. Daha sonra Uşak Belediyesi'nin yaptığı hizmetler sınırlı verilere rağmen ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma, Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerinde bulunan belgelere dayanmaktadır. Uşak kasabasında belediye teşkilatı 1867 yılını müteakip, nahiye merkezi Göbek kasabasında 1871 yılında kurulmuştur. Nahiye merkezi olmasına rağmen şehirleşme görülmeyen Banaz'da belediye dairesinin kurulmadığı görülmüştür. Diğer nahiye merkezleri Karahallı ve Sivashlı'da belediye teşkilatının II. Meşrutiyet Dönemi'nde teşkil edildiği tespit edilmiştir. Uşak Belediyesi sınırlı malî imkanlarına rağmen yeterli olmamakla birlikte temizlik, altyapı, sağlık, aydınlatma, bayındırlık ve imar hizmetleri vermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Uşak Kazası, Belediye, Belediye Hizmetleri, Göbek, Banaz, Sivashlı, Karahallı.*

* "Ottoman Urban Governance at the Smallest Local Level: Kaza and Nahiye Municipalities in Uşak" ismiyle *A Workshop in Ottoman Municipalities: Governing the Late Ottoman Cities* (6-7 November 2015)'de sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve ikmal edilmiş Türkçe halidir. Çalışma 111K286 Nolu TÜBİTAK 1001 Projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir.

** Doç. Dr., *Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Uşak/Türkiye, ORCID: 0000-0001-9753-4313.*

Abstract

The study considers municipalities in the Uşak district, considering the limited number of studies directly focusing on the district municipalities. In this study the establishment of municipal officers and the institutional structures of the district center and sub-district centers were emphasized. The services provided by the Uşak municipality were tried to be put forward despite the limited data. The study is largely based on documents in various classifications of the Ottoman Archives. The municipality organization in the town of Uşak was established after 1867. It was established in the sub-district of Göbek in 1871. It is seen that the municipality Office was not established in Banaz, although it is a sub-district. Because there was no urbanization in Banaz. Other sub-district centers, Karahallı and Sivasslı municipal organization were established during the Second Constitutional Era. Despite limited financial sources, Uşak Municipality provided cleaning, infrastructure, health, lighting, public works and zoning services.

Keywords: Uşak district, municipality, municipal services, Göbek, Banaz, Sivasslı, Karahallı.

Giriş

Taşrada belediyelerin kurulmasında ilk yasal dayanağı 7 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi oluşturdu. Nizamnameye göre kazalar köylere taksim edilecek ve köylerde belediye idareleri kurulacaktı (7 Kasım 1864 tarihli Vilâyet Nizâmname'si, *Düstur*, 1. Tertib, Cilt 1, Matbaa-ı Âmire, 1289, s. 608). Lakin nizamnamede belediye idarelerine dair başka bir düzenleme yer almadı (Avcı, 2016, s. 169). Buna rağmen kısa süre içinde taşra idaresinde önemli gelişmeler yaşandı. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi, yayınlanmasını müteakip eyaletlere gönderilerek valilerden vilayet sistemine geçmesi istendi. Bunu müteakip Tuna Vilayeti Valisi Mithat Paşa'nın da teşvikiyle peyderpey eyalet sisteminden vilayet sistemine geçildi. 1867 yılı Haziran ayına gelindiğinde *Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'*de kurulan vilayet sayısı sekize ulaşmıştı. Haziran 1867 tarihinde çıkan irade-i seniyye ile on iki vilayetin daha kurulmasına karar verildi. Kısa sürede bu yeni vilayetler teşkil edilerek vilayet sayısı yirmi oldu (Çakmak, 2019, s. 22-25).

11 Ekim 1864 tarihinde kurulan Tuna Vilayeti'ne vali tayin edilen Mithat Paşa, kısa süre sonra vilayet merkezi Rusçuk'ta belediye meclisi kurulmasını kararlaştırdı. On ve on altı bendlik iki talimat hazırladı. Uygulamanın önce Rusçuk'ta tecrübe edilmesine, olumlu sonuç alınması halinde Varna, Köstence, Tolçı, Niş, Sofya, Vidin ve Tırnova'nın uygulamaya dâhil edilmesine karar verildi. Talimatlara göre Rusçuk Belediye Meclisi'nin bir reis, bir muavin ve çeşitli milletleri temsil eden altı azası olacaktı. Belediye Meclisi'nde muvazzaf bir kâtip görev yapacak, bir mühendis ve bir memleket tabibi de mecliste müşavir üye olarak görev alacaktı. İhtiyacı karşılayacak kadar teftiş memuru ve zaptiye askerlerinden bir kol piyade takımı, belediye meclisi maiyetinde görev yapacaktı. Talimatlarda belediye meclisinin gelir ve giderleri ile görevleri de sayıldı. Konuyla ilgili evrakı ve talimatları 27 Eylül 1865 tarihinde Tuna Vilayeti İdare Meclisi görüştü. Tuna Vilayeti, mecliste alınan kararları ve talimatları mazbata ile Sadaret'e takdim etti (BOA. İ. MVL. 542/24362, 14 Kasım 1865/24 C 1282, lef 2). Sadaret 5 Ekim 1865 tarihinde evrakı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale etti. Evrakı 6 Kasım 1865 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye müzakere etti. *Vezâ'if-i ma'rûza sâyeye-i*

mehâsin-vâye-i cenâb-ı mülûkânede memâlik-i mahrûse-i şâhânece tezâyüd ve terakkîsi ehemmi ve müstelzim olan esbâb-ı medeniyet ve ma'mûriyetin irâ'e-i âsâr-ı cemîlesıyla berâber vilâyetin her cihetinde umûmun rahat ve asâyişini te'mîn ve tahrîr idecek vechle hemîşe-i husûl-ı fi'iliyâtına dikkat ve itinâ kılınmakda olan mevâdd-ı hayriyenin en başlıcalarını vücûda getirmeğe delâlet ideceğinden işbu meclislerin tasavvurât ve teşebbüsât-ı mesrûre dâ'iresinde bir yandan teşkiline me'zûniyet i'tâsı pek münâsib olacağı şeklinde görüş bildirdi. Ayrıca belediye meclislerinin diğer vilayetlerde de kurulması, yasal düzenlemenin yapılması gerektiğini beyan etti (BOA. İ. MVL. 542/24362, 14 Kasım 1865/24 C 1282, lef 3). 13 Kasım 1865 tarihinde yazılan arz tezkiresi üzerine gerekli irade-i seniye 14 Kasım 1865 tarihinde çıktı (BOA. İ. MVL. 542/24362, 14 Kasım 1865/24 C 1282, lef 4). Kısa sürede Tuna Vilayeti merkezi Rusçuk'ta ve liva merkezlerinde belediye meclisleri kuruldu.

Tuna Vilayeti 1867 yılında vilayet dahilindeki belediye meclisleri sayısını arttırmaya karar verdi. Tuna Vilayeti Umûmî Meclisi 24 Ekim 1867 tarihinde liva merkezleri ve büyük kasabalarda kurulan belediye meclisleri sayesinde *tanzîmât ve tanzîfât-ı mahalliyyece menâfi' ve muhâsenât müşâhede* olduğunu, bu sebeple vilayetteki kaza merkezlerinde de belediye meclisleri kurulması ve belediye meclislerine kaymakamların geçici olarak başkanlık etmesi gerektiğine karar verdi (BOA. İ. MVL. 26138, 11 Aralık 1867/14 Ş 1284, lef 1). Mithat Paşa, Meclis-i Umûmî'de alınan kararları 6 Kasım 1867 tarihinde Sadaret'e takdim etti (BOA. İ. MVL. 26138, 11 Aralık 1867/14 Ş 1284, lef 2). Sadaret'in havale etmesi üzerine evrakı, Meclis-i Vâlâ Kâvânîn ve Nizâmât Dairesi 4 Aralık 1867 tarihinde müzakere ederek alınan kararları uygun buldu (BOA. İ. MVL. 26138, 11 Aralık 1867/14 Ş 1284, lef 3). 10 Aralık 1867 tarihinde yazılan arz tezkiresi üzerine 11 Aralık 1867 tarihinde irade-i seniyyesi çıktı (BOA. İ. MVL. 26138, 11 Aralık 1867/14 Ş 1284, lef 4).

25 Temmuz 1867 tarihinde *Vilâyet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Dâ'ire-i Belediye Meclislerinin Sûret-i Tertîbi ve Me'mûrlarının Vezâ'ifi Hakkında Ta'lîmât* ile *Dâ'ire-i Belediye Meclisinin Vezâ'if-i Umûmiyesi Hakkında Ta'lîmât* yayınlandı (*Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, s. 491-493; *Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, s. 493-497; Kırmızı, 2008, s. 300; Seyitdanlıoğlu, 2010, s. 7; Avcı, 2004, s. 136). Bu talimatlar büyük ölçüde 1865 yılında Tuna Vilayeti'nde kurulacak belediye meclisleri için kaleme alınan talimatlar esas alınarak hazırlandı. Talimatlara göre belediye meclisi bir başkan, bir muavin ve altı üyeden oluşacaktı. Birer mühendis ve memleket tabibi mecliste müşavir üye olarak görev yapacaktı. Çeşitli milletlerden gerektiği kadar teftiş memuru ile zaptiyelerden bir kol piyade meclis maiyetinde bulunacaktı. İlaveten kefilli ve muvazzaf bir kâtip ile bir sandık emini istihdam edilecekti. Meclis başkanlığına mevcut memurlardan biri intihap ve tayin edilecek, seçilecek altı aza; güç ve itibar, emlak ve arazi sahibi olacak, ikişer sene ücret almadan görev yapacaktı. Azalar görev süreleri sonunda tekrar seçilebileceklerdi. Belediye meclisi azaları, mahalle ihtiyar heyetleri tarafından seçilecek, kaza kaymakamları tarafından tefrik ve tasdik edildikten sonra tayin edileceklerdi. Kâtip ile sandık emini, istihdam edilirken birbirlerinin görevlerini yapabilecek kimselerden seçilmelerine dikkat edilecekti. Reis muavini meclis maiyetinde bulunacak, mühendis Nâfi'a Komisyonu'nun, zaptiye askerleri alay beyinin intihabı sonrasında tayin olunacaktı. Belediye

meclisinin belirli bir görev yeri olacak ve haftada en az iki defa toplanacaktı. Görevi kapsamına giren konuları görüşecek, bu çerçevede aldığı kararları uygulayacaktı. Gerek duyulması halinde olağanüstü de toplanabilecekti. Muavin, teftiş memurları, kâtip, sandık emini, zaptiye erleri her gün meclis dairesine gelecek, geceleri ve tatil günlerinde nöbetle mecliste hazır bulunacaklardı. Kontrato memuru da meclis maiyetinde her gün görev yapacaktı (*Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, s. 491).

Talimatlar belediye meclisleriyle ilgili birçok hususu düzenledi. İnşaat ve tamirattan İstanbul'da alınan vergi ve harçların 1/5'i oranında alınan vergi ve harçlar ile emlakı tahrir edilen yerlerin *tekâlif-i cedîdesinden ayrılan tanzîmât-ı belediye tertîbâtı* belediye meclislerinin başlıca gelirleri idi. Meclisler, belirtilen gelir kaynakları yanında ek gelir kaynakları bulmaya gayret edecekti. Günlük gelirler, gelir defterine tarih ve ismiyle birlikte yazılacaktı. Her ay meclis tarafından sandığın muhasebesi görülecekti. Başkan ve azalar ücretsiz görev yapacak, muavin, mühendis, memleket tabibi, teftiş memurları ve zaptiye askerleri devlet tarafından görevlendirdiği için belediye meclisinden maaş almayacaktı. Belediye meclisi, maaşları 500'er kuruşu geçmemek üzere bir kâtip, bir sandık emini ve 150 kuruş maaşla bir daire hizmetçisi istihdam edecekti. Aylık 500 kuruşu geçmemek şartıyla mefruşat, odun, kömür, kandil, kırtasiye ve oda kirası için harcama yapabilecekti. Bu masrafların defteri her ay meclis tarafından tasdik edilecekti (*Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, s. 492).

Belediye meclislerinin görevi *memleketin tanzîfât ve tanzîmâtına münhasırdı*. Sokak, lağım, bina, kaldırım ve su yollarının tanzim ve inşası, temizlik arabaları tedarik edilerek çöplerin toplanması, yangın tulumbaları ile âlât ve edevâtının temin edilmesi, bunlar için yer tahsis edilerek bir kişi tayini, teftiş memurları vasıtasıyla kasabaların nezafet ve temizliğine aykırı bir durum görüldüğünde önlenmesi ve ıslah edilmesi, kimsesiz hastaların teftiş memurları tarafından hastaneye götürülerek tedavi ettirilmesi, ekmekçi, kasap ve bakkal gibi esnafın sürekli teftiş edilerek kullandıkları ölçü ve tartı aletleri ile ürünlerinin kalitesinin kontrol edilmesi ve kusurlu görülenlerin para cezasıyla cezalandırılması, başıboş olarak tutulan hayvanların sahiplerinden ve evlerinde canavar besleyenlerden para cezası alınması, çarşılarda ve sokaklarda dilencilikğin önlenmesi ve bununla ilgili gerekli tedbirlerin alınması, teftiş memurları vasıtasıyla sokaklarda köylü arabalarının yolları kapatmasına ve kira arabalarının binalara zarar vermesine, fazla yük taşımalarına ve koşturmalarına engel olunması, bunlardan gerektiğinde para cezası alınması, balo ve oyun yerlerine belirli miktarda vergi alınmak suretiyle ruhsat verilmesi, balo ve oyunların icrası esnasında gerekli sayıda teftiş memuru ile zaptiye bulundurulması, pazar yerlerinde arabalardan kaynaklanan çöplerin köylülere toplattırılması, sokak ve dükkânlar dışında eşya satışının önlenmesi, satanlara para cezası kesilmesi belediye meclislerinin başlıca görevleriydi (*Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, s. 493-496).

1867 yılında taşra belediyeleri ile ilgili yapılan düzenlemeler, 22 Ocak 1871 tarihli İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâm-nâmesi'nin yedinci faslında yeniden ele alındı. Bazı eksiklikler giderildi. Yeni hususlara yer verildi. Nizamnameye göre vilayet, liva ve kaza merkezlerinde belediye daireleri kurulacaktı. Belediye personeli ile ilgili düzenlemeye aynen devam edildi. Belediye meclisinin yapısı ve azalarının seçimi ile ilgili bir yeniliğe gidilmedi. Ancak aza

seçilebilmek için ek şartlar getirildi. Buna göre cinayet ve cünha¹ ile mahkûm, fiilen asker ve zaptiye olmak, belediye sınırları içinde kaza ve niyabet hizmetinde bulunmak, belediye inşaatına müteahhit olmak, 25 yaşından küçük olmak belediye meclisi aza seçimlerine katılmaya engeldi. Azalar ücret almaksızın görev yaparken kâtip ve sandık emini yine belediye bütçesinden maaş alacaktı. Belediye meclisi başkanı, mutasarrıftan sonra valinin tercih ve tasdiğiyle atanacaktı. Sandık emini muteber bir kefil bulmak zorundaydı. Meclis, daha önce olduğu gibi yine haftada iki defa olağan, gerektiğinde olağanüstü toplanacaktı. Belediye reisine muavin, muavine en yaşlı aza vekâlet edecekti. Meclis, asgarî 2/3 çoğunlukla toplanacaktı. Karar alınırken oylarda eşitlik olması halinde başkanın oyu belirleyici olacaktı. Meclis yazışmaları ve müzakerelerin kayıt altına alınmasından reis ve kâtip sorumlu olacaktı (Düstûr, 1. Tertîb, Cilt 1, Matbaa-ı Âmire, 1289, s. 648- 651).

Nizamnameye göre belediye meclislerin görevlerinde herhangi bir değişiklik yapılmadı. İnşaat ve tamirat, sular, harap ve tehlikeli binaların yıkımı, ulaşım, temizlik ve çevre düzenlemesi, ölçü ve tartı aletlerinin kontrolü, fiyat koyma, itfaiye, iskele, meydan ve mesire tesisi, aydınlatma, yol, cadde, sokak ve kaldırım inşası, gelir ve gideri idare, kontrato muamelesi belediye meclislerinin başlıca görevleriydi. Meclislerin gelirleri; hükümetin tahsis ettiği vergiler, *tanzîmât-ı memlekette istifâde* edeceklerden alınacak vergiler, nakdî cezalar, kira kontrato kaydiyesi, yardım ve hibeler ile yol ve köprülerin genişletilmesi esnasında boşta kalacak yerler ile imar edilecek yerlerin gelirleriydi. Belediye meclislerinin masrafları; yol, köprü ve ahali yararına yapılan inşaat ve tamirat, tanzimat ve belediye icraatları, belediye binası kirası, memur maaşları ve zarurî harcamalar idi. Belediye meclisi, her ay gelir ve gider cetvellerini tanzim ederek liva idare meclisine takdim edecek, gelir ve gider cetvelleri liva idare meclisinde görüldükten sonra vilayet idare meclisi tarafından tasdik edilecekti. İlâveten nizamname ile 1867 yılında yayınlanan talimatların aykırı maddeleri kaldırılacaktı (Düstûr, 1. Tertîb, Cilt 1, Matbaa-ı Âmire, 1289, s. 648- 651).

Kânûn-ı Esâsî'nin 112. maddesi *umûr-ı belediye Der-sa'âdet ve taşralarda bi'l-intihâb teşkîl olunacak devâ'ir-i belediye meclisleriyle idâre olunacak ve bu dâ'irelerin sûret-i teşkîl ve vezâ'ifi ve a'zâsının sûret-i intihâbı kânûn-ı mahsûs ile ta'yîn kılınacaktır* şeklinde idi (Düstur, 1. Tertîb, Cilt 4, s. 18). Bu madde gereğince belediye kanunnamesini düzenlemekle görevli komisyon, Vilâyât Belediye Kanunu Layihası ile Dersaadet Belediye Kanunu Layihası'nı hazırladı. Daha sonra layihalar, Şûrâ-yı Devlet Tanzimât Dairesi'nde görüşüldü. Layihalar, bazı düzeltmeler yapılarak, imlaca gözden geçirildi. Akabinde layihalar Meclis-i Umûmî'ye verilerek Heyet-i Mebusan'da tadilen kabul edildi. Heyet-i Ayan tarafından tasdik edildi. 3 Ekim 1877 tarihinde Meclis-i Mahsûs'da layihaların maddeleri tek tek okunarak görüşüldü. Layihaların kanuniyeti, ilanı ve neşri oybirliği ile uygun bulundu (BOA. İ. DÜİT. 56/47, 5 Ekim 1877/27 N 1294, lef 2). Layihalar 5 Ekim 1877 tarihli irade-i seniyye ile yasalaşarak yürürlüğe girdi.

Vilâyât Belediye Kanunu uzun süre yürürlükte kalarak taşra belediyelerinin başlıca yasal dayanağını oluşturdu. Kanun, idâre-i belediye vezâ'if-i umûmiyesi/belediye idaresinin başlıca

¹ Cünha, kabahatten ağır, cinayetten hafif suç.

görevleri (1-3. m.), mecâlis-i belediyenin teşkili/belediye meclislerinin oluşturulması (4-17. m.), mecâlis-i belediye a'zâsının sûret-i intihâbı/belediye meclisi üyelerinin seçilme şekli (18-38. m.), vâridât-ı belediye/belediye gelirleri (39-41. m.), mecâlis-i belediye re'isinin vezâ'ifi/belediye meclisi başkanının görevleri (42-43. m.), mecâlis-i belediyenin vezâ'ifi/belediye meclislerinin görevleri (44. m.), meclis kâtibinin vezâ'ifi/belediye meclisi katibinin görevleri (45. m.), mecâlis-i belediye mühendisinin vezâ'ifi/belediye meclisleri mühendisinin görevleri (46. m.), mecâlis-i belediye emlâk ve nüfus kalemi vezâ'ifi/belediye meclisleri emlâk ve nüfus biriminin görevleri (47. m.), mecâlis-i belediye kontrato me'mûrunun vezâ'ifi/belediye meclisleri kontrato memurunun görevleri (48. m.), mecâlis-i belediye sandık emîninin vezâ'ifi/belediye meclisleri sandık emininin görevleri (49. m.), cemiyet-i belediye (50-55. m.), belediye çavuşları (56-61. m.), belediyece memnû' olan ahvâl/belediye tarafından yasaklanan hususlar (62-62. m.), belediyece icrâsı lâzım gelen ahvâl/belediye tarafından yapılması gereken hususlar (63-64. m.) ve mücâzât/cezalar (65-67. m.) fasıllarından oluşmaktaydı (BOA. A. DVN. MLK. 17/15, 5 Ekim 1877/27 N 1294; BOA. İ. DUIT. 56/47, 5 Ekim 1877/27 N 1294). Kanun, belediye meclislerinin kuruluşu, görevleri, azalarının seçimi, gelirleri ile masrafları, personeli, yetki ve görevleri gibi hususları ayrıntılı olarak düzenledi. Kanun, taşra belediyeleri ile ilgili bazı yenilikler getirdi. Öncelikle belediye başkanı, merkezî hükümet tarafından atanan memurlar arasından değil, belediye meclisi üyeliğine seçilenler arasından atanacak ve belediye gelirlerinden maaş alacaktı. İkinci olarak belediye meclisi üyeliğine seçilebilmek için Türkçe bilmek şarttı. Üçüncü olarak belediye meclisi seçimleri tek dereceli idi. Dördüncü olarak *Cemiyet-i Belediye*² adı altında bir kurul oluşturuldu. Kanun, ayrıca belediyelere tüzel kişilik kazandırdı (Ortaylı, 2000, s. 186-192; Samani, 2018, s. 601).

Kurumsallaşma: Uşak Belediyesi İle Nahiye Belediyelerinin Kuruluşu

1867 yılında Hüdavendigâr Vilayeti'nin kurulmasını müteakip Uşak Kazası'nda müdürlük teşkilatı kaldırılarak kaymakamlık teşkilatı kuruldu. Kaymakamlık teşkilatının oluşturulmasından kısa süre sonra kaza merkezi Uşak kasabasında ilk belediye meclisi teşkil edildi. Bunda mahallî talepten ziyade merkezî idarenin tercihi etkili oldu. 1870 yılında Uşak Belediye Meclisi Başkanı Hacı İzzet Efendi, belediye meclisi üyeleri Hacı Osman Ağa, Hacı Hafız Ömer Efendi, Hacı Hasan Ağa, Mihail Ağa ve Panayot Ağa, belediye meclisi kâtibi Ahmet Efendi idi (1870-1871/H.1287 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 1, Bursa, s. 86). Muhtemelen 1867 yılında kurulan belediye dairesi varlığını kesintisiz sürdürdü.³ Belediye meclisi üyeleri ve başkanı mevzuat gereği belirli aralıklarla değişti. Zamanla belediye dairesinde mimar/mühendis/inşaat ustası, memleket tabibi, kâtip, müfettiş, sandık emini ve çavuşlar istihdam edildi. 1902 yılında belediye başkanı Mehmet İzzet Bey, belediye meclisi

² Cemiyet-i Belediye, mahallî idare meclisi ile belediye meclisinin birleşmesiyle oluşacak, yılda iki defa toplanacaktı. İlk içtima Nisan ayında yapılacaktı. Bu içtimada belediye meclisinin önceki yıla ait muhasebesi tetkik ve tasdik edilecekti. İkinci içtima Teşrin-i sâni ayında gerçekleştirilecekti. Bu içtimada sonraki yılın bütçesi görüşülecekti (BOA. A. DVN. MLK. 17/15, 5 Ekim 1877/27 N 1294, lef 2, 50-52. maddeler; Avcı, 2004, s. 149).

³ Bu durum Hüdavendigâr Vilayeti Salnamelerinden takip edilebilmektedir.

üyeleri Yusuf Ağa, Ali Ağa, Tevfik Bey ve Haçator Ağa, belediye kâtibi ve sandık emini Şükrü Efendi, memleket tabibi Mihran Haçator Efendi, müfettiş Süleyman Efendi, mimar Ahmet Efendi idi. İlaveten belediyede dört tane çavuş görev yapmaktaydı (1902-1903/H.1320 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 29, Bursa, s. 228). Ancak belediyede tanzîfât memuru ve itfâiye personeli istihdam edilemedi. En azından ilgili personelin isim ve sayıları belgelere yansımada.

Uşak Kazası'nda şehirleşme oldukça sınırlıydı. Kaymakamlık teşkilatının kurulduğu 1867 yılında Göbek ve Banaz mülkî nahiyeleri oluşturuldu. Banaz Nahiyesi'nde şehirleşme söz konusu değildi. Bu sebeple Banaz'da belediye dairesi kurulmadı. Buna karşılık Göbek Nahiyesi merkezi olan Göbek kasabasında erken bir tarihte belediye dairesi kuruldu. 1871 yılından itibaren Göbek Nahiyesi, nahiye müdürü tarafından idare edilmeye başlandı. Yani nahiye müdürlüğü teşkil edildi. Aynı zamanda Göbek kasabasında belediye dairesi kuruldu. 1879 yılında nahiye müdürlüğü ile belediye teşkilatı kaldırıldı. Nahiye, zabıta-ı mülkiye memuru tarafından idare edilmeye başlandı (BOA. DH. MUİ. 76-1/2, 17 Mart 1910/5 Ra 1328; BOA. DH. MKT. 2677/57, 7 Aralık 1908/13 Za 1326). Daha sonra nahiye teşkilatı tekrar kurularak nahiye müdürü tayin edildi. Ancak Göbek kasabasında uzun süre belediye dairesi kurulamadı. Yaklaşık yirmi yıl sonra belediye dairesi kurulması gündeme geldi. Belediye dairesinin yeniden teşkilinde kolera salgını etkili oldu. Zira kolera salgını sebebiyle İzmir Sıhhiye Kordonu, Göbek kasabasına mücavir olan İnay İstasyonu'na kadar genişletildi. Dolayısıyla Göbek kasabasının temizliğine itina edilmesi lüzumu arttı. 250 kuruş maaşla geçici tanzîfât memuru istihdamına ihtiyaç duyuldu. Göbek kasabasının, çeşitli vergilerden tahsil edilen 11660 kuruşluk yıllık geliri de vardı. Bu gelirin 2100 kuruşluk kısmını oluşturan sergi geliri mahallî temizliğe aitti. Neticede Göbek kasabasında belediye dairesi teşkiline karar verildi (BOA. ŞD. 1577/10, 14 Ekim 1901/1 B 1319). Göbek Nahiyesi Meclisi, belediye dairesi teşkiline yönelik karar aldı. Nahiye Meclisi'nin talebini Uşak Kazası ve Kütahya Livası İdare Meclisleri görüşerek uygun buldu. Akabinde evrakı müzakere eden Hüdavendigâr Vilayeti İdare Meclisi olumlu mütalaada bulundu. Hüdavendigâr Vilayeti, evrakı 21 Temmuz 1900 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdi. Dâhiliye Nezareti, gereğini, konunun Şura-yı Devlet'te görüşülmesini 22 Ağustos 1900 tarihinde Sadaret'e arz etti (BOA. DH. MKT. 2392/121, 22 Ağustos 1900/25 R 1318; BOA. ŞD. 1577/10, 14 Ekim 1901/1 B 1319). Sadaret, evrakı Şûrâ-yı Devlet'e havale etti. Evrakı Şûrâ-yı Devlet Mülkiye ve Maliye Daireleri ayrı ayrı görüştü. Mülkiye Dairesi 4 Temmuz 1901 tarihinde nahiye merkezlerinde belediye daireleri kurulmasının irade-i seniyye ile yasaklandığını, ancak Göbek kasabasında belediye dairesine bir süreliğine ihtiyaç duyulduğunu, tanzîfât memurunun muvakkatan görev yapacağını belirtti. Malî boyutu sebebiyle konunun Maliye Dairesi'nde görüşülmesi gerektiğini beyan etti. Evrakı 14 Ekim 1901 tarihinde Maliye Dairesi görüştü. Mülkiye Dairesi'yle benzer mütalaada bulundu. Göbek kasabasında geçici belediye dairesi kurularak tanzîfât memuru istihdam edilmesine karar verdi (BOA. BEO. 130142, 20 Ekim 1901/7 B 1319; BOA. ŞD. 1577/10, 14 Ekim 1901/1 B 1319; BOA. DH. MKT. 2557/79, 18 Kasım 1901/6 Ş 1319). Böylece Göbek kasabasında geçici olarak bir tanzîfât memuru istihdam edildi. Kısa süre için belediye dairesi

kuruldu. Yaklaşık iki yıl sonra kolera salgınının sebep olduğu olumsuz sıhî şartlar bertaraf edildi. Belediye teşkilatı da kaldırıldı (BOA. DH. MUİ. 76-1/2, 17 Mart 1910/5 Ra 1328; Çakmak, 2014, s. 63-64).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Göbek kasabasında belediye dairesi kurulması tekrar gündeme geldi. Göbek Nahiye Meclisi 1909 yılında tekrar belediye teşkilatı kurulması kararı aldı. Düzenlenen mazbata Uşak Kaymakamlığı'na gönderildi. Nahiye Meclisi, mazbatada, belediye dairesi kurulmasının zorunlu hale geldiğini, kasabaya yakın mesafede bulunan gölden yılda 1000 kuruş değerinde en az 1500 araba gübre elde edildiğini, yıllık damga vergisi gelirin en az 300 kuruş olduğunu, ilave gelir kaynakları bulunabileceğini belirtti (BOA. DH. MUİ. 76-1/2, 17 Mart 1910/5 Ra 1328). Nahiye Meclisi mazbatasını 30 Ocak 1910 tarihinde Uşak Kazası İdare Meclisi müzakere etti. Belediye dairesi bulunmaması sebebiyle Göbek kasabasında temizlik ve bayındırlık hizmetlerinin layıkıyla yerine getirilemediğini, kasabada kile, kantar, büyükbaş hayvan, zebhiye, sergi ve resm-i munzam vergilerini⁴ uzun süreden beri maliye memurlarının tahsil ettiğini, bu vergilerden 14 Mart 1908-13 Mart 1909 tarihleri arasında 4945 kuruş gelir elde edildiğini, bu vergilerin 14 Mart 1909-13 Mart 1910 tarihleri arasında *emâneten idâre* edildiğini, kurulması halinde ilgili vergilerin belediye dairesine terk edileceğini belirtti (BOA. DH. MUİ. 76-1/2, 17 Mart 1910/5 Ra 1328). Kısaca belediye dairesi kurulması talebini uygun buldu. Uşak Kaymakamlığı, evrakı Kütahya Mutasarrıflığı'na gönderdi. Evrakı Kütahya Sancağı İdare Meclisi ile Hüdavendigâr Vilayeti İdare Meclisi müzakere etti. Her iki meclis, kaza idare meclisi ile aynı istikamette karar verdi. Hüdavendigâr Vilayeti, meclis kararını, gereği için Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi. Dâhiliye Nezareti'nin mahallî talebi uygun bulması üzerine Göbek kasabasında belediye dairesi tekrar kuruldu (BOA. DH. MUİ. 76-1/2, 17 Mart 1910/5 Ra 1328).

1907 yılında mülkî nahiye teşkilatı kurulan Karahallı Nahiyesi⁵ ile II. Meşrutiyet Dönemi'nde nahiye teşkilatı kurulan Sivaslı Nahiyesi merkezlerinde belediye teşkilatı 1913 yılında kuruldu (BOA. DH. UMVM. 148/36, 31 Mayıs 1917/9 Ş 1335). Bununla birlikte ilgili idarî merkezlerde şehirleşme oldukça sınırlıydı. Zira Mayıs 1917 gibi geç bir tarihte Sivaslı Nahiyesi merkezinde 344 hanede 1793 nüfus vardı (BOA. DH. UMVM. 148/36, 31 Mayıs 1917/9 Ş 1335).

Uşak Kasabasında Belediye Hizmetleri

1867 yılında yayınlanan talimatlar, 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu taşra belediyelerinin görevlerini ayrıntılı bir şekilde belirtti. Buna göre inşaat ve tamirat (imar) denetimi, altyapı (yol, cadde, sokak, kaldırım, iskele, meydan ve mesire inşaa ve tesisi), ulaşım, temizlik ve çevre düzenlemesi (tanzîfât ve tezyînât) ve kolluk hizmetleri, ölçü ve tartı ile esnaf denetimi ve fiyat kontrolü, itfaiye, sağlık, aydınlatma, su ve

⁴ II. Meşrutiyet Dönemi'nde belediyelerin başlıca gelirleri; zebhiye, kile ve kantar, pazar, damga ve muayene, inşaat ve tamirat, dellaliye, musakkafat, tanzîfât ve tenvîrât munzam vergileri ile nakdî cezalar, sahipsiz hayvan bedelleri, eğlence yeri ve çalgı ruhsatnameleri harçları idi (BOA. DH. UMVM. 148/36, 31 Mayıs 1917/9 Ş 1335).

⁵ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Çakmak, 2014a, s. 12-14.

ulaşım hizmetleri belediyelerin görevleriydi. Ancak belediyelerin belirtilen görevleri tam anlamıyla yerine getirmesi, malî imkânsızlıklar ve personel eksikliği gibi temel sorunlar sebebiyle pek mümkün olmadı.

Temizlik Hizmetleri

Uşak Belediyesi sınırlı düzeyde ve geç tarihlerde kasaba sakinlerine temizlik hizmeti verebildi. 1902 yılında Uşak Belediyesi'ne ait iki çöp arabası vardı ve çöp toplama hizmeti vermekteydi. Bu çöp arabalarıyla çöpçüler, on iki mahalleye sahip Uşak kasabasına yeterli düzeyde hizmet veremedi. Bu sebeple 1903 yılında ilaveten üç tane daha çöp arabası satın alınması kararlaştırıldı (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321). Zira 1894 yılında meydana gelen büyük yangının da etkisiyle mahalle araları hâlâ enkaz ve çöp yığınlarıyla doluydu. Kasaba adeta inşaat sahası görünümündeydi. İlaveten belediyenin malî imkânları çöp arabaları satın alabilmesi için yeterli değildi. Bundan dolayı gazyağı sandıklarından alınan arziyye vergisine⁶ zam yapılmasına karar verildi (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321). Ancak bu teşebbüs sonuçsuz kaldı.

Uşak kasabasında temizlik sorunu sadece çöplerle ve enkazla sınırlı değildi. Kasabanın içinden akan Dokuzsele Deresi'nin etrafında bulunan boyahaneler de temizlik sorununa ciddi katkıda bulunmaktaydı. Halı iplerinin boyandığı çok sayıda boyahane, evleri, camileri, medreseleri kullanılamaz hale getirdi. Çam ve meşe odunu yakılan ve çok sayıda ocağı bulunan boyahaneler çevre ve halk sağlığını tehdit eder hale geldi. Bu sebeple boyahanelerin kasaba dışına taşınması kasaba eşrafı tarafından talep edildi. Düzenlenen mahzar, gereği için resmî makamlara takdim edildi. Bu konuda İstanbul ile çok sayıda yazışma yapıldı. Ancak boyahanelerin kasaba dışına nakli, malî imkânsızlıklar sebebiyle mümkün olamadı (BOA. BEO. VGG. 165916, 5 Aralık 1903/22 Teşrîn-i sâni 1319; Hizmet Gazetesi, 588, 29 Eylül 1892/7 Ra 1310; BOA. DH. MKT. 616/33, 24 Kasım 1902/22 Ş 1320).

Uşak kasabasında bazı lağım mecraları 1890'lı yıllarda belediye tarafından tamir edildi. Lağım mecralarının tamamen tamir ve inşa edilememesi hava kirliliği ve sağlık sorunlarına sebep oldu. Bu durum, ahali tarafından şikâyetlere konu edildi. Lağımın açıktan akararak halk sağlığını tehdit etmesi, sonraki yıllarda da sorun olmayı sürdürdü (BOA. DH. MKT. 1778/155, 6 Kasım 1890/23 Ra 1308; BOA. DH. MKT. 1760/75, 13 Eylül 1890/28 M 1308; BOA. DH. MUİ. 76-2/2, 21 Mayıs 1910/11 Ca 1328; BOA. DH. MUİ. 69-2/35, 22 Mart 1910/10 Ra 1328).

İtfaiye Hizmetleri

Uşak kasabası, diğer birçok kasaba gibi sık sık yangınlara maruz kalarak tahrip oldu. Kasabada 1867 ve 1894 yıllarında iki büyük yangın meydana geldi (BOA. A. MKT. MHM. 395/50, 5 Aralık 1867/8 Ş 1284; BOA. İrade. Şûrâ-yı Devlet, 127, 12 Mayıs 1868/19 M 1285; BOA. MVL. 1654/61, 13 Mart 1868/19 Za 1284; BOA. MVL. 740/52, 2 Aralık 1867/5 Ş 1284; Ruzname-i Ceride-i Havadis, 739, 18 Eylül 1867/19 Ca 1284; Ruzname-i Ceride-i Havadis, 757, 15 Ekim

⁶ Dâhilî gümrük vergisi niteliğindeki arziyye resmi için bkz. BOA. DH. MKT. 121/47, 24 Ocak 1895/27 B 1312, lef 9.

1867/16 C 1284; Çakmak, 2011, s. 64-81). Bunlar yanında 1862, 1892 ve 1901 yıllarında küçük çaplı yangınlar yaşandı (BOA. A. MKT. UM. 535/38, 24 Ocak 1862/23 B 1278; Hizmet Gazetesi, 3 Şubat 1892/4 B 1309; Hizmet Gazetesi, 588, 29 Eylül 1892/7 Ra 1310; Hüdavendigâr Gazetesi, 1948, 22 Mayıs 1901/3 S 1319; BOA. DH. MKT. 2490/32, 28 Mayıs 1901/9 S 1319; BOA. DH. MKT. 2505/102, 2 Temmuz 1901/15 Ra 1319). Göbek kasabasında da 1887 yılında olduğu gibi yangınlar meydana geldi (BOA. Y. A. HUS. 198/87, 16 Ocak 1887/20 R 1304). Yangınların temel sebebi binaların genelde ahşap malzemeyle inşa edilmesiydi. Kârgâr bina inşası yüksek maliyet ve diğer sebeplerden dolayı yaygın değildi.⁷ İlaveten sokaklar düzensiz ve dardı. Binalar genelde bitişikti. Modern şehir pratiğinde olduğu gibi sokaklar birbirine dik ve paralel değildi. Kasabada su şebekesi de yetersizdi. Su, genellikle mahallelerdeki çeşmelerden temin edilmekteydi. Belediye bünyesindeki itfaiye teşkilatı, araç-gereç ve personel bakımından yetersizdi.⁸ 1902 yılında Uşak Belediyesi bünyesinde sadece iki adet eski usul yangın tulumbası vardı (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321, lef 1). Belediyede muvazzaf itfaiye personeli yoktu. 1902 yılında bir adet yeni usul yangın tulumbası alınmasına karar verildi (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321). Bu amaçla kaynak arayışına girildi. Arziye vergisine zam yapılmak suretiyle karşılık bulunmaya çalışıldı (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321). Ancak bu teşebbüs netice vermedi. Göbek belediyesinde ise itfaiye teşkilatı yoktu.

Aydınlatma Hizmetleri

Şehirlerin aydınlatılması belediyelerin görevleri arasındaydı. Uşak Belediyesi, fenerlerle aydınlatma sorununu çözmeye çalıştı. Belediye, sokakları fenerlerle aydınlatmaya 1880'li yıllarda başladı. Ancak fenerlerin gaz ve saire masrafları temel sorundu. Aydınlatma masraflarının finansmanı için çeşitli çareler arandı. Gaz masraflarının Uşak kasabasına gelen ve belediye tarafından esnafa satılan tuzlardan alınan vergiye ikişer pare zam yapılarak karşılanması kararlaştırıldı. Alınan karar kısa süre sonra uygulamaya kondu. Ancak Düyun-ı

⁷ Uşak kasabasında 1894 yılında meydana gelen yangının etkisiyle 1895 yılında sadece 900 ahşap hane ile dükkânlar vardı. Göbek kasabasında 600 ahşap hane, Banaz nahiye merkezinde toprakla örtülü 80 hane mevcuttu (BOA. ŞD. DH. 1562/13, 11 Nisan 1895/15 L 1312, lef 2).

⁸ II. Abdülhamit Dönemi'nde taşrada itfaiye teşkilatı kurmaya yönelik teşebbüslerde bulunuldu. 1895 yılında çıkan irade-i seniyye gereği Hüdavendigâr Vilayeti'nde itfaiye teşkilatını ıslaha yönelik çalışmalar yapıldı. Balıkesir, Edremit, Bandırma, Erdek, Gediz, Simav, Mihalic, Gemlik, Kirmasti, Sandıklı, Havran, Bolvadin ve Uşak belediyelerinde yirmişer kişilik itfaiye heyeti teşkil edilmesi kararlaştırıldı (BOA. ŞD. DH. 1562/13, 11 Nisan 1895/15 L 1312, lef 3). Uşak Belediyesi'ne bir doblah tulumbası (6642 kuruş), itfaiye edevâtını nakletmeye mahsus bir eşya arabası (1620 kuruş), iki kırma kancalı merdiven (100'er kuruştan 200 kuruş), iki geçme merdiven (50'er kuruştan 100 kuruş), iki yangın kancası (40'er kuruştan 80 kuruş), dört enselikli yangın taşı (62'er kuruştan 248 kuruş), iki kayışlı zabıta baltası (80'er kuruştan 160 kuruş), iki baltalı kemer (152'er kuruştan 304 kuruş), yirmi cimnastik kemeri (22'er kuruştan 440 kuruş), zabıta için iki zincirli düdük (65'er kuruştan 130 kuruş), neferler için dört zincirli düdük (10'er kuruştan 40 kuruş), yirmi yakalık (30'ar parden 15 kuruş), iki hortum ipi (30'ar kuruştan 60 kuruş), iki cankurtaran ipi (48'er kuruştan 96 kuruş), yıkım için ucu zincirli bir halat (300 kuruş), bir kumanda borusu (40 kuruş), iki çift piyade koşumu (50'er kuruştan 100 kuruş), 200 metre keten hortum (metresi 5 kuruştan 1000 kuruş), altı çift hortum ağızlığı (75'er kuruştan 450 kuruş), on keten küfe (10'ar kuruştan 100 kuruş), altı fener (10'ar kuruştan 60 kuruş), altı adi balta (20'er kuruştan 120 kuruş) alınmasına karar verildi. Yirmi kişilik itfaiye heyeti teşkili için gerekli meblağ 12305 kuruş olarak hesaplandı (BOA. ŞD. DH. 1562/13, 11 Nisan 1895/15 L 1312, lef 3). Ancak itfaiye heyetini teşkil mümkün olmadı.

Umumiye İdaresi, uygulamaya itiraz etti. Tuzlardan ek vergi alınmaması, alınan vergilerin iade edilmesi gerektiğini Maliye Nezareti'ne bildirdi. Maliye Nezareti, tuz talimatnamesinin 13. bendi gereğince ek verginin uygun olmadığını belirterek gereğinin yapılmasını Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi. 2 Ocak 1887 tarihinde Dâhiliye Nezareti, Hüdavendigâr Vilayeti'ne gereğini emretti (BOA. DH. MKT. 1389/9, 2 Ocak 1887/6 R 1304). Kaynak bulmada yaşanan sorunlara rağmen kasaba fenerlerle aydınlatılmaya devam edildi. Muhtemelen finansman sorununa çözüm bulundu. 1902 yılında kasabadaki fener sayısının artırılmasına, gazyağı masraflarına kaynak bulunmasına gerek duyuldu. Zira 1897 yılında demiryolunun faaliyete geçmesiyle kasabaya çok sayıda yabancı gelmeye başlamıştı. Buna karşılık kasaba geceleri büyük bir karanlık içinde kalmaktaydı. Bu durum asayiş ve güvenlik sorunlarına da sebep olmaktaydı. Bu sebeplerle belediye meclisi, kasabada bulunan fenerlere ilaveten sokaklara 500 fener daha koymaya, fenerlerin daimî ve geçici masraflarını gaz sandıklarından alınan arziye vergisine zam yaparak karşılamaya karar verdi (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321). Belediye Meclisi'nde alınan kararı, Uşak Kazası İdare Meclisi uygun buldu. Ancak zam kararını Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi uygun bulmadı (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321; BOA. DH. MKT. 499/43, 8 Mayıs 1902/29 M 1320). Böylece bu teşebbüs de diğerleri gibi akîm kaldı.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Uşak kasabasının elektirikle aydınlatılması gündeme geldi. 1909 yılında belediye başkanı Kabalakzade Hacı Mehmet Ağa çalışmalara öncülük etti. 8 Mart 1909 tarihinde Uşak Belediyesi ile Warren Beattie Limited Şirketi İzmir Şubesi arasında beş maddelik bir mukavelename imzalandı. Mukavelenameye göre şirket 14 Nisan 1909 tarihinde çalışmalara başlayacak, 13 Temmuz 1909 tarihine kadar şehri elektirikle aydınlatacaktı. Şehir merkezinde belediyenin tahsis edeceği yere 20 beygir kuvvetinde bir elektirik makinesi; çarşı, mahalleler ve istasyon caddesine 16'şar ispermaçet mum kuvvetinde 240; kahvehaneler, gazino ve hanlara yine aynı kuvvette 80 lamba koyacaktı. Makine, âlât-edevât ve saire masrafına karşılık Uşak Belediyesi şirkete 1100 Osmanlı lirası ödeyecekti. 13 Aralık 1909 tarihinde şirket ile Uşak Belediyesi arasında ek bir mukavelename yapıldı. Büyüklüğü sebebiyle şehri aydınlatmada 240 lambanın yetersiz kaldığı anlaşıldı. Mukavelenameye göre şirket 60 lamba daha koyacaktı. Buna karşılık Uşak Belediyesi şirkete 60 Osmanlı lirası ödeyecekti. 11 Nisan 1910 tarihinde taraflar arasında bir mukavelename daha yapıldı. Buna göre şirket 300'ü evlerde, 80'i belediyede olmak üzere 380 lamba daha koyacaktı (Karayaman, 2013, s. 12-21).

Merkezi İngiltere'de Middlesbrough'ta bulunan Warren Beattie Limited Şirketi İzmir Şubesi'nin 1909 yılında sokaklara koyduğu lambalarla Uşak şehri elektirikle aydınlatılmaya başlandı. Ancak Uşak Belediyesi bütçe imkanlarına göre büyük bir malî yük altına girdi. 1909 yılında Uşak Belediyesi'nin yıllık tahminî geliri 189195 kuruştı. Şehri elektirikle aydınlatmanın yıllık daimî masrafı 700 Osmanlı lirası idi (BOA. DH. MUİ. 52-2/25, 17 Mart 1910/5 Ra 1328, lef 2). Uşak Belediyesi'nin bu icraatını Hüdavendigâr Valisi Azmi Bey, şehrin gelişmesi bakımından gerekli görmekte birlikte maliyetli olması sebebiyle eleştirdi (BOA. DH. MUİ. 52-2/25, 17 Mart 1910/5 Ra 1328, lef 2).

Sağlık Hizmetleri

1867 tarihli talimatlar, 7 Temmuz 1870 tarihli *Tababet-i Belediyenin İcrâsına Dâ'ir Nizâmnâme*, 1871 tarihli *Vilâyât-i Umûmiye Nizâmnâmesi* ile 1877 tarihli *Vilâyât Belediye Kanunu* taşra belediyelerinin sağlık hizmetleri ile ilgili mevzuatını oluşturdu. Belediyelere sağlık memuru atama ve tabiplere çalışma izni verme yetkisi verildi. 1871 tarihli nizamname belediye meclislerinde müşavir üye olarak memleket tabibi bulundurulmasını zorunlu hale getirdi (Ortaylı, 2000, s. 215-216). Bu çerçevede Uşak Belediyesi'nde 1870'li yıllardan itibaren memleket tabibi istihdam edilmeye başlandı. Memleket tabibi ahaliye sağlık hizmeti vermek, salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı önlem almakla görevliydi. 1877 yılında Uşak Belediyesi'nde memleket tabibi Petoharsofyonis Efendi idi (BOA. DH. MKT. 1321/85, 11 Ekim 1877/3 L 1294). Memleket tabibi, şüpheli ölüm ve cinayet vakalarında adlî tabib görevi de yapardı.⁹ Son derece farklı sebeplerle belirli aralıklarla değişen memleket tabipleri Uşak'ta ahaliye sağlık hizmeti veren başlıca görevliydi. 1900'lü yıllarda belediye bünyesinde salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında aşı memuru istihdam edildi. Maaşı ve harcırahı belediye tarafından ödendi (BOA. DH. MKT. 934/58, 27 Şubat 1905/22 Z 1322).¹⁰ Uşak'ta memleket tabibi yanında hususî tabipler de sağlık hizmeti verdi.¹¹ 1902 yılında belediyede şehadetnameli bir ebe/kâbile istihdamına karar verildi. Ancak malî imkânsızlıklar sebebiyle karar uygulamaya konulamadı (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321). Sağlık hizmetleri ile bağlantılı olarak Uşak kasabasında bir de eczahane vardı (1892-1893/H.1310 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 19, Bursa, s. 367).

Kentsel Altyapı ve İmar Denetimi Hizmetleri

Kasabalarda yol, kaldırım ve lağım inşa ve tamiri belediyelerin görevleri arasındaydı. Bu sebeple Uşak Belediyesi nadir de olsa çeşitli altyapı çalışmaları yaptı. 1890 yılında mahalle aralarından akan lağımın bir kısmı sınırlı malî imkânlarla tamir edildi (BOA. DH. MKT. 1778/155, 6 Kasım 1890/23 Ra 1308; BOA. DH. MKT. 1760/75, 13 Eylül 1890/28 M 1308).¹² Uşak Belediyesi az da olsa kaldırım ve yol inşa ve tamir etti. Belediye 1888 yılında Burma Cami ile Ulu Cami kapısı arasında 500 arşın¹³ uzunluğundaki -ahalinin de yardımı ile- kaldırımını tamir

⁹ Hüdavendigâr Vilayeti İstinâf Müddeî-i Umûmîliği, Uşak Belediyesi tabibi Muhiyyiddin Efendi'nin vefat ettiğini, kasabada başka diplomalı tabib kalmadığını, cinayet vakalarında cesetlerin fennî muayenelerinin yapılamadığını, acilen tabib tayin edilerek gönderilmesi gerektiğini Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne bildirdi (BOA. DH. MKT. 2245/51, 12 Eylül 1899/6 Ca 1317). Bu hususta ayrıca bkz. BOA. DH. MKT. 2284/124, 15 Aralık 1899/11 Ş 1317; BOA. DH. MKT. 2306/56, 15 Şubat 1900/14 L 1317.

¹⁰ 1909 yılında Uşak Kazası'nda aşı memuru Hasan Tahsin Efendi idi (BOA. DH. MUİ. 8-1/36, 12 Eylül 1909/26 Ş 1327). Bu hususta ayrıca bkz. BOA. DH. MKT. 934/58, 27 Şubat 1905/22 Z 1322. Aşı uygulamaları hakkında bilgi için bkz. Eroğlu, Dinç ve Şimşek, 2014, s. 196-206.

¹¹ 1900 yılında Apostol Efendi Uşak kasabasında hususî tabib olarak çalışmaktaydı. Uşak Kaymakamlığı'na vekâlet eden kaza naibi Rıza Efendi 6 Kasım 1900 tarihinde Maarif Nezareti'ne Apostol Efendi'nin diplomasının sahte olduğunu, tabiblik yapmasına müsaade edilmemesi gerektiğini bildirdi. Maarif Nezareti 9 Kasım 1900 tarihinde gereğini Umûm Mekâtib-i Askeriye Nezareti'ne beyan etti (BOA. MF. MKT. 535/17, 9 Kasım 1900/16 B 1318).

¹² Lağımın tamirine sonraki yıllarda da devam edildiğine dair bkz. BOA. DH. MUİ. 76-2/2, 21 Mayıs 1910/11 Ca 1328; BOA. DH. MUİ. 69-2/35, 22 Mart 1910/10 Ra 1328.

¹³ Osmanlı metrolojisinde çarşı arşını ve mimar arşını ya da zirâ' olmak üzere iki arşın vardı. Bir çarşı arşını 0,680 metre, bir mimar arşını 0,758 metre idi (İnalçık, 1983, s. 340). Burada bahsi geçen arşın mimar arşını/zirâ'dır.

etti. Ayrıca kasabada 500 arşın uzunluğunda kaldırım inşa edildi (1888-1889/H.1306 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 16, Bursa, s. 113). 1897 yılında İzmir-Kasaba Demiryolu, Uşak kasabasına ulaştığında demiryolu istasyonu ile Ulu Cami arasında *İstasyon Caddesi* adıyla yeni bir yol yapıldı. 1894 yılında yaşanan büyük yangını müteakip cadde ve sokaklar İstanbul'dan gönderilen mühendislerin çalışmaları neticesinde genişletildi (Çakmak, 2011, s. 77-80).

Şehir ve kasabalardaki imar ve inşaat faaliyetlerinin kontrol ve denetimi belediyelere verildi. Belediye sınırları içinde yeni bina inşası ve mevcutların tamiri için çeşitli harç ve vergilerin ödenmesi, bürokratik süreçlerin tamamlanması gerekmektedir. İnşaat ve tamirat için belediyeye, inşaat ve tamiratın niteliğine ve büyüklüğüne göre çeşitli vergi ve harçların ödenmesi zaruridir.¹⁴ Bu süreçte belediye mimarı/kalfası hassas bir işleve sahipti. Mevzuata göre yeni inşa edilecek binanın krokisini çizdi. Kamu binalarının inşa ve tamirinde de aynı şekilde kroki çizer, gerekli keşfi yaparak keşif defterini düzenlerdi. Evrakı belediye meclisi tetkik ve tasdik ederdi. Dolayısıyla imar ve inşaat faaliyetlerinin denetim ve kontrolünde belediye mimarı/kalfasının kritik önemi vardı. Bu süreçte alınan harçlar ve vergiler belediye gelirleri arasında önemli bir yere sahipti. Uşak Belediyesi de belirtilen çerçevede imar ve inşaat kontrol ve denetimi yaptı.

Sonuç

19. yüzyılda taşra şehir ve kasabalarında -özellikle kaza ve nahiye merkezi kasabalarda-belediyelerin kuruluşunu ve hizmetlerini ele alan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Hatta yok denilecek kadar azdır. Bu durum daha ziyade birinci el kaynakların yetersiz ve sınırlı olması ile ilgilidir. Bununla birlikte dağınık nitelikteki birinci el kaynaklardan taşra kasabalarındaki belediyelerle ilgili sınırlı da olsa bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. İlgili çalışmalarda temel engeli veri eksikliği oluşturmaktadır.

1860'lı yıllar taşra idaresinde köklü reformlara tanıklık etti. Osmanlı Devleti 1864 yılından itibaren taşra idaresinde önemli düzenlemeler yaptı. Eyalet sisteminden vilayet sistemine geçildi. Merkezîyetçi taşra idaresi oluşturulmaya çalışıldı. Devlet, merkezîyetçi bir anlayışla varlığını mahalle ve köylere kadar hissettirmeyi amaçladı. Haziran 1867 tarihinde kurulanlarla birlikte vilayet sayısı yirmiye çıktı. Bu süreçte Mithat Paşa önemli bir rol oynadı. 1864 yılından itibaren Mithat Paşa Tuna Vilayeti'nde belediyeler kurmaya yönelik çalışmalar başlattı. Vilayet merkezi Rusçuk ve liva merkezlerinde kurulan belediye meclisleri kısa sürede birçok idarî birimde vücut buldu. 1867 yılında yayınlanan talimatlarla diğer vilayetlerde de

¹⁴ Belediyelerin aldığı inşaat ve tamirat vergi ve harçları; inşaat vergisi (resm-i inşaat), ebniye yüzü vergisi (sath tezkiresi resmi), tevsiyye levhası ve istikamet levhası harçları ile kaydiye harcı idi. Miktarları inşa ve tamir edilecek binalara göre değişen vergi ile harçlar belediyelerin önemli gelirleri arasındaydı (Tutsak ve Çakmak, 2014, s. 205-208). Ancak çoğu zaman binalar, ruhsat alınmadan, yani kaçak inşa ve tamir edildi. Ahali, olağanüstü durumlarda vergi ve harçlardan genelde muaf tutuldu. 1894 yılında Uşak kasabasında meydana gelen yangını müteakip inşaat ve tamirat vergi ve harçları, ahalinin talebi üzerine çıkan irade-i seniye ile alınmadı (Çakmak, 2011, s. 68).

belediye meclislerinin kurulması amaçlandı. 1870’li yıllarda birçok kaza merkezinde belediye meclisleri teşkil edilmişti.

Uşak kasabasında belediye meclisi 1867 yılından sonra kuruldu ve varlığını kesintisiz sürdürdü. Nahiye merkezi Göbek kasabasında belediye dairesi istikrarlı varlık gösteremedi. II. Meşrutiyet Dönemi’ne kadar iki defa kurulup lağvedildi. Kaza dahilindeki diğer nahiye merkezleri Karahallı ve Sivahlı’da belediye dairesi II. Meşrutiyet Dönemi’nde kuruldu.

Uşak Belediyesi; sağlık, itfaiye, temizlik, aydınlatma ve altyapı alanlarında hizmet verdi. 1870’li yıllardan itibaren belediye bünyesinde genelde bir memleket tabibi görev yaptı. 1902 yılında belediyede bir ebe/kâbile istihdamına teşebbüs edildi. Ancak malî imkansızlıklar sebebiyle sonuç alınamadı. Yine maaşı ile harcırahı belediyeden verilmek üzere 1890’lı yıllardan itibaren aşı memuru istihdam edildi. Kasabada 1880’li yıllardan itibaren bir tane de eczahane hizmet verdi. Mimar/inşaat kalfası/mühendis inşaat ve tamiratla ilgili işlerde görev yaptı. Kamuya ya da şahıslara ait yeni inşaatlarda ve tamiratta belediye kalfası keşifler yaptı, resim ve krokiler çizdi, keşif defterleri tanzim etti. Belediye tarafından alınacak vergi ve harçların miktarını tespit etti. Belediyede yangın söndürme amacına matuf tulumba sayısı son derece sınırlı idi. Uzun süre iki adet eski usul tulumba yangın söndürme hizmeti verme adına belediyede bulunduruldu. 1902 yılında yeni usul tulumba almaya yönelik teşebbüste bulunuldu. Ancak bundan sonuç alınamadı. Uşak Belediyesi çöp toplama hizmeti de verdi. 1902 yılına kadar iki olan çöp arabası sayısını arttırma kararı alındı. Ancak bu da mümkün olmadı. Uşak Belediyesi altyapı çalışmaları yaptı. Yol ve kaldırım inşa faaliyetleri sınırlı da olsa kaynaklara yansıdı. Ancak lağım mecraları açıktan akmaya devam ederek ahalinin sağlığını tehdit etti. Uşak Belediyesi sokakları 1909 yılına kadar fenerlerle aydınlattı. 1909 yılında ilk defa şehir elektrikle aydınlatılmaya başlandı. Ancak bu yenilik belediyeyi büyük bir malî yük altına soktu.

Nahiye merkezlerindeki belediye daireleri Uşak Belediyesi’ne nazaran daha az ve sınırlı hizmet verdi.

Uşak Belediyesi iki temel sorun sebebiyle istenen düzeyde hizmet veremedi. Öncelikle malî imkansızlıklar temel sorunu oluşturdu. İkinci sorun insan kaynakları orijinliydi. Tabib, ebe ve mühendis/mimar temini çoğu zaman sorundu. Bu iki temel sorun şüphesiz Uşak Belediyesi’ne özgü değildi. Bununla birlikte olumsuzluklara rağmen Uşak Belediyesi çeşitli hizmetler verdi. Uşak’ta belediyeçilik kültürünün oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulundu.

Kaynakça

Hüdavendigar Vilayeti Salnameleri

- 1870-1871/H.1287 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 1, Bursa.
1888-1889/H.1306 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 16, Bursa.
1892-1893/H.1310 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 19, Bursa.
1902-1903/H.1320 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 29, Bursa.

Mevzuat

- 29 L 1287/9 Kânûn-ı sâni 1286/22 Ocak 1871 tarihli İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnâmesi, *Düstûr*, 1. Tertîb, Cilt 1, Matbaa-ı Âmire, 1289, 625-651.
7 C 1281/7 Kasım 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi, *Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 1, Matba'a-ı Âmire, 1289, 608-624.
Vilâyet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Dâ'ire-i Belediye Meclislerinin Sûret-i Tertîbi ve Me'mûrlarının Vezâ'ifi Hakkında Ta'lîmât, *Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, 491-493.
Dâ'ire-i Delediye Meclisinin Vezâ'if-i Umûmiyesi Hakkında Ta'lîmât, *Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, 493-497.
7 Z 1293/24 Aralık 1876 Tarihli Kânûn-ı Esâsî, *Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 4, Mahmud Bey Matbaası, 1299, İstanbul, 4-20.

Osmanlı Arşivi (İstanbul)

Dosya Usulü İradeler Tasnifi

İ. DÜİT. 56/47, 5 Ekim 1877/27 N 1294.

Bâb-ı Âlî Belgeleri, Bâb-ı Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, İradeler, Meclis-i Vâlâ

İ. MVL. 542/24362, 14 Kasım 1865/24 C 1282.

İ. MVL. 26138, 11 Aralık 1867/14 Ş 1284.

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Dîvân Kalemî Mukâvelenâmeler

A. DVN. MLK. 17/15, 5 Ekim 1877/27 N 1294.

Sadâret Mektubî Kalemî, Mühimme Kalemî (Odası) Belgeleri

A. MKT. MHM. 395/50, 5 Aralık 1867/8 Ş 1284.

Bâb-ı Âlî Belgeleri, Bâb-ı Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, Sadâret Mektûbî Kalemî Umûm Vilâyet Yazışmalarına Ait Belgeler

A. MKT. UM. 535/38, 24 Ocak 1862/23 B 1278.

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Belgeleri

BEO. 130142, 20 Ekim 1901/7 B 1319.

BEO. VGG. 165916, 5 Aralık 1903/22 Teşrîn-i sâni 1319.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî

DH. MKT. 121/47, 24 Ocak 1895/27 B 1312.

DH. MKT. 1321/85, 11 Ekim 1877/3 L 1294.

DH. MKT. 1389/9, 2 Ocak 1887/6 R 1304.

DH. MKT. 1760/75, 13 Eylül 1890/28 M 1308.

DH. MKT. 1778/155, 6 Kasım 1890/23 Ra 1308.

DH. MKT. 2245/51, 12 Eylül 1899/6 Ca 1317.

DH. MKT. 2284/124, 15 Aralık 1899/11 Ş 1317.

DH. MKT. 2306/56, 15 Şubat 1900/14 L 1317.

DH. MKT. 2392/121, 22 Ağustos 1900/25 R 1318.

DH. MKT. 2490/32, 28 Mayıs 1901/9 S 1319.

DH. MKT. 2505/102, 2 Temmuz 1901/15 Ra 1319.

DH. MKT. 2557/79, 18 Kasım 1901/6 Ş 1319.

DH. MKT. 2677/57, 7 Aralık 1908/13 Za 1326.

DH. MKT. 499/43, 8 Mayıs 1902/29 M 1320.

DH. MKT. 616/33, 24 Kasım 1902/22 Ş 1320.

DH. MKT. 934/58, 27 Şubat 1905/22 Z 1322.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Belgeleri

DH. MUİ. 52-2/25, 17 Mart 1910/5 Ra 1328.

DH. MUİ. 69-2/35, 22 Mart 1910/10 Ra 1328.

DH. MUİ. 76-1/2, 17 Mart 1910/5 Ra 1328.

DH. MUİ. 76-2/2, 21 Mayıs 1910/11 Ca 1328.

DH. MUİ. 8-1/36, 12 Eylül 1909/26 Ş 1327.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri

DH. UMVM. 148/36, 31 Mayıs 1917/9 Ş 1335.

Bâb-ı Âlî Belgeleri, Bâb-ı Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, Hazîne-i Evrâk Müdürlüğü, İrâdeler, Şûrâ-yı Devlet

İrade. Şûrâ-yı Devlet, 127, 12 Mayıs 1868/19 M 1285.

Maârif Nezâreti, Mektûbî Kalemi Belgeleri

MF. MKT. 535/17, 9 Kasım 1900/16 B 1318.

Bâb-ı Âlî Belgeleri, Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri

MVL. 1654/61, 13 Mart 1868/19 Za 1284.

MVL. 740/52, 2 Aralık 1867/5 Ş 1284.

Bâb-ı Âlî Belgeleri, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

ŞD. 1577/10, 14 Ekim 1901/1 B 1319.

ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321.

ŞD. DH. 1562/13, 11 Nisan 1895/15 L 1312.

Yıldız, Sadâret Husûsî Ma'rûzât Evrâkı

Y. A. HUS. 198/87, 16 Ocak 1887/20 R 1304.

Gazeteler

Hizmet Gazetesi, 3 Şubat 1892/4 B 1309.

Hizmet Gazetesi, 588, 29 Eylül 1892/7 Ra 1310.

Hüdavendigâr Gazetesi, 1948, 22 Mayıs 1901/3 S 1319.

Ruzname-i Ceride-i Havadis, 739, 18 Eylül 1867/19 Ca 1284.

Ruzname-i Ceride-i Havadis, 757, 15 Ekim 1867/16 C 1284.

Literatür

Avcı, Y. (2016). Tanzimat Döneminde Osmanlı Belediyeciliği Üzerine Karşılaştırmalı Analizler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 167-180.

Avcı, Y. (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Çakmak, B. (2011). Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını. *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HUTAD)*, 15, 63-90.

Çakmak, B. (2014). Uşak Kazasında Mekânın Mülkî-İdarî-Askerî-Adlî-Ticarî Organizasyonu ve Mülkî Nahiyelerin Yönetimi (1870-1908). *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31/2, 47-76.

Çakmak, B. (2014a). Osmanlı Taşrasında Yönetilme Kaygıları: Karahallı Mülkî Nahiyesi'nin Kuruluşu. *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10/19, 3-25.

- Çakmak, B. (2019). *Taşra İdaresinde Osmanlı Merkezîyetçiliği Gediz’de Kaza İdaresi ve Sorunları*. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- Eroğlu, H. ve Dinç, G. ve Şimşek, F. (2014). Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderi (Çiçek Aşısı). *Milli Folklor*, 26/101, 193-208.
- İnalçık, H. (1983). Introduction to Ottoman Metrology. *Turcica*, 15, 311-347.
- Karayaman, M. (2013). *İlkler Şehri Uşak’ta Elektiriğin Serüveni*, İzmir.
- Kırmızı, A. (2008). 19. Yüzyılda Osmanlı Taşra İdaresi. E. Özvar ve A. Bilgin (Ed.). *Selçuklu’dan Cumhuriyet’e Şehir Yönetimi* (ss. 299-319). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliđi.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Samani, H. (2018). Tanzimat Döneminde Kıbrıs’ta modern Belediyeciliğin Başlangıcı ve Lefkoşa Belediyesi. *Bellekten*, LXXXII/294, 587-626.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu, Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tutsak, S. ve Çakmak, B. (2014). II. Abdülhamit Dönemi’nde Konut İnşasında Bürokratik Süreç ve Uşak’ta Konut Kültürü. *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HUTAD)*, 21, 197-228.

